

‘Effecten van COVID-19-maatregelen’ in beeld

Een overzicht van afgeronde projecten

Voorwoord

ZonMw heeft, in opdracht van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS), sinds 2020 veel projecten gefinancierd naar COVID-19. Een deel daarvan omvat onderzoek naar de effecten (en soms effectiviteit) van COVID-19-maatregelen.

Binnen het deelprogramma 'Effectiviteit van maatregelen tijdens een pandemie' hebben 22 onderzoeksprojecten een bijdrage geleverd aan onze kennis over de gevolgen van de niet-medische maatregelen tijdens de COVID-19-pandemie. Deze projecten zijn reeds afgerond en bieden waardevolle inzichten*. Dit informatieboekje vormt een overzicht van al deze projecten.

Daarnaast zijn binnen het deelprogramma 'Effecten van maatregelen tijdens een pandemie' in 2024 14 projecten gehonoreerd met als doel om inzicht te verwerven in middellange termijn effecten van de (niet-farmaceutische) maatregelen door de overheid genomen tijdens de COVID-19-pandemie. Deze projecten gaan de komende jaren nieuwe perspectieven opleveren.

De uitdagingen van de pandemie hebben ons laten zien hoe belangrijk het is om samen te werken en kennis breed te delen. Inzichten uit de verschillende onderzoeken kunnen elkaar aanvullen, versterken en mogelijk leiden tot nieuwe benaderingen en samenwerkingen.

We hopen dat dit informatieboekje bijdraagt aan een bredere uitwisseling van kennis. Door de lessen en resultaten van de projecten te delen, willen we bijdragen aan een beter begrip van de effectiviteit en impact van maatregelen tijdens de COVID-19-pandemie en zo inbreng leveren voor wetenschappelijk onderbouwd beleid voor toekomstige gezondheids crises.

COVID-team ZonMw

*Omdat deze projecten pas recent zijn afgerond, zijn nog niet alle producten online beschikbaar en in het informatieboekje opgenomen. We raden u aan om geregeld de projectpagina's op de website van ZonMw te raadplegen om te zien of er nieuwe producten beschikbaar zijn.

Overzicht projecten

Subsidieronde 'Aanvullende financiering'

- Een onverwacht valse start op de arbeidsmarkt - **Bas ter Weel**
- Naastenspraak: middellange termijn gevolgen van de COVID-19-maatregelen voor naasten - **Liset van Dijk**
- Impact van COVID-19-maatregelen op mentale gezondheid, veerkracht en werkplezier van zorgmedewerkers - **Jonne Sikkens**
- Mentale gezondheid en welbevinden van kinderen en jongeren: lessen uit de COVID-19-pandemie - **Tinca Polderman**
- Patronen van COVID-19-gerelateerde informatievoorziening in relatie tot zorgmijding en sterfte - **Silvan Licher**
- Effecten van Corona op zorggebruik bij patiënten met (pre-)dementie - **Ingrid van Maurik**
- De lange termijn effecten van de COVID-19-pandemie op laaggeletterden en/of mensen met een LVB - **Fieke Raaijmakers**
- Samen verder na de crisis: De impact van coronamaatregelen op samenwerking rondom mensen met EVMB - **Gustaaf Bos**
- Lange(re) termijn impact van de coronamaatregelen op huiselijk geweld - **Veroni Eichelsheim**
- Effect van coronamaatregelen op dragerschap van pneumokokken en groep A streptokokken - **Steven van Lelyveld**
- De gevolgen van digitale toegang tot de rechtspraak voor kwetsbare rechtzoekenden post COVID - **Marijke ter Voert**
- Leefstijl van jongeren en ouders tijdens de pandemie: De rol van maatregelen en relatiekwaliteit - **Nina van den Broek**
- Adviezen voor een inclusieve samenleving in een pandemie voor blinden, slechtzienden en doofblinden - **Mijke Hartendorp**
- Effect van Coronamaatregelen op pneumokokken- en groep A streptokokkendragerschap in ouder en kind - **Marieke de Hoog**
- De invloed van de COVID-maatregelen op de kankerzorg op de lange termijn en de overleving - **Jolanda van Hoeve**
- CONTROL-2: Evaluatie van CONTACT Reducerende Overheidsmaatregelen - **Jizzo Bosdriesz**
- COVID-UNCOVERED: Een visuele etnografie over de impact van maatregelen op sociaal kwetsbare groepen - **Danny de Vries**
- Digitaal op bezoek bij mensen met verstandelijke beperkingen: Het nieuwe normaal? - **Carlo Schuengel**
- Mobiliteits- en gedragsgebaseerde ex-postevaluatie van effectiviteit van COVID-19-maatregelen - **Nelly Litvak**

- De effecten van uitgestelde zorg gedurende de COVID-19-pandemie op middellange-termijn zorggebruik - **Rosan van Zoest**
- De ongelijke verdeling van de gevolgen van de COVID-19-pandemie - **Erik Snel**
- Lessen uit COVID-19: Langdurige effecten van Corona voor mensen die dakloos zijn - **Tessa van Loenen**

Een onverwacht valse start op de arbeidsmarkt

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310002

Naam projectleider: Bas ter Weel

Verantwoordelijke organisatie: SEO Economisch Onderzoek

Doelgroep en eindgebruiker(s): Jongeren die vlak voor of tijdens de coronapandemie zijn afgestudeerd en beleidsmakers

Uitgelicht product

- [Onderzoeksrapport](#)

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

Hoewel recent afgestudeerden zich na de coronapandemie snel herstelden op de arbeidsmarkt, geldt dit niet voor iedereen. Jongeren met een migratieachtergrond en met fysieke én mentale beperkingen hebben ook op de middellange termijn lagere baankansen, vooral doordat zij minder vaak een substantiële baan hebben. Hierdoor is de ongelijkheid vergroot. Bij toekomstige crises verdienen deze groepen extra aandacht en ondersteuning, om structurele achterstanden te voorkomen en hun positie op de arbeidsmarkt te versterken.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

Het succes van het project is te danken aan meerdere factoren. De reeds opgebouwde data-infrastructuur bij het CBS in het voorafgaande project vormde een goede basis. Daarnaast droegen de kennis van CBS Microdata en de econometrische expertise binnen het projectteam bij aan het realiseren van de beloofde resultaten. Ook de flexibiliteit en goede samenwerking tussen teamleden speelden een belangrijke rol in het soepel verlopen van het project.

EEN VALSE START, MAAR GEEN VERLOREN GENERATIE: ARBEIDSMARKTKANSEN VAN JONGEREN NA CORONA HERSTELD

Uit ons onderzoek blijkt dat de coronapandemie geen blijvende negatieve gevolgen heeft gehad voor jongeren die eind 2019 of eind 2020 de arbeidsmarkt betraden. Vier jaar na uitstroom zijn hun arbeidsmarktpositie (baankansen en reële uurlonen) en mentale gezondheid (gemeten via GGZ-gerelateerd medicijngebruik) vergelijkbaar met die van eerdere cohorten.

Jongeren uit het afstudeercohort 2018-2019 kenden een tijdelijke terugval in baankansen tijdens de eerste lockdown, maar herstelden zich snel. Jongeren uit het cohort 2019-2020 deden het zelfs beter dan hun voorgangers, mogelijk dankzij de krappe arbeidsmarkt en coronasteunmaatregelen. Hoewel causale verbanden lastig vast te stellen zijn, laat het onderzoek zien dat jongeren ondanks een valse start veerkrachtig de arbeidsmarkt hebben betreden.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

Naastenspraak: middellange termijn gevolgen van de COVID-19-maatregelen voor naasten

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310003

Naam projectleider: Liset van Dijk / Femke van Schelven

Verantwoordelijke organisatie: Nivel

Samenwerkingspartner(s): VGN, Ben Sijet Centrum, ervaringsdeskundigen

Doelgroep en eindgebruiker(s): Naasten van mensen met een verstandelijke beperking

Uitgelichte producten

- [Infographic voor beleidsmakers, zorgverleners en naasten](#)
- [Website met tips voor naasten](#)

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

- Houd in tijden van crises oog voor kwetsbare groepen, zoals mensen met een verstandelijke beperking en hun naasten. Kijk naar verschillen binnen kwetsbare groepen.
- Zorg voor vertegenwoordiging van mensen met een verstandelijke beperking en hun naasten in gremia waar advisering voor beleid tijdens een pandemie plaatsvindt.
- Ondersteuning voor naasten voor en tijdens individuele/maatschappelijke crises dient afgestemd te zijn op de individuele behoeften en wensen van naasten.
- Focus in toekomstige crises niet alleen op negatieve gevolgen, maar leer ook van de positieve gevolgen.
- Bied in toekomstige crises family-centred ondersteuning gericht op zowel de persoon met de beperking als hun naaste(n).

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

We werkten samen met experts in het veld van verstandelijke beperkingen en een moeder van een zoon met een verstandelijke beperking. Zij dachten mee over de opzet van het onderzoek en reflecteerden op de resultaten. Dit gaf duidelijk verdieping aan het onderzoek.

We gebruikten bestaande contacten met de doelgroep om mensen te werven voor de interviews zoals ons Panel Samen Leven. We vragen vaak of mensen in de toekomst deel willen nemen aan onderzoek. Daarnaast werkten we met academische werkplaatsen. We hebben mede daardoor 130 mensen bereid gevonden deel te nemen, ruim twee keer zo veel dan beoogd.

ERVARINGEN VAN NAASTEN VAN MENSEN MET EEN VERSTANDELIJKE BEPERKING ZIJN ESSENTIEEL VOOR TOEKOMSTIG CRISISBELEID

Naasten van mensen met een verstandelijke beperking ervaren wisselende gevolgen van de coronapandemie en -maatregelen. Sommigen ervaren langdurige positieve veranderingen, zoals meer rust en een betere balans tussen werk en zorgtaken. Anderen merken negatieve veranderingen, waaronder verhoogde zorgdruk en/of een familielid met een verstandelijke beperking dat blijvend 'uit balans' is. De veranderingen hebben bij de meeste naasten geen gevolgen voor hun kwaliteit van leven, maar een aanzienlijke groep beoordeelt deze nu beter of slechter.

Ook in de samenwerking met zorgverleners zijn de ervaringen verdeeld: een deel vindt dit verbeterd, terwijl anderen vinden dat er tijdens de pandemie te weinig maatwerk was en hun behoeften niet werden gehoord. Dit heeft geleid tot blijvend wantrouwen. De bevindingen onderstrepen het belang van steun aan kwetsbare groepen die niet volledig herstellen, en van beleid waarin naasten actief betrokken worden, met oog voor hun specifieke situatie – zowel tijdens als na een crisis.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

Impact van COVID-19-maatregelen op mentale gezondheid, veerkracht en werkplezier van zorgmedewerkers

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310004

Naam projectleider: Jonne Sikkens

Verantwoordelijke organisatie: Amsterdam UMC

Doelgroep en eindgebruiker(s): Beleidsmakers van zorginstellingen

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

Om het mentale welzijn en de duurzame inzetbaarheid van zorgpersoneel te bevorderen bevelen we aan om bij volgende gezondheidszorg crises het volgende na te streven:

- Meer autonomie van zorgpersoneel over hun eigen werk
- Een manier om toch bezoek toe te laten bij ernstig zieke patiënten
- Voldoende beschermingsmiddelen zijn een vereiste

Er is dringend aandacht nodig voor de problemen met hoge werkdruk waardoor medewerkers (overwegen) de zorg (te) verlaten. Hierbij lijkt het ook belangrijk om aandacht te hebben voor andere belangrijke negatieve factoren zoals onvoldoende waardering en salariëring en juist positieve factoren zoals trots en teamgevoel te versterken.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

Succesfactoren waren de hoge bereidheid van verpleegkundigen om deel te nemen aan de interviews. Daarnaast hebben wij de mogelijkheid gekregen een mixed-method benadering uit te voeren. Hiermee hebben we onze kwalitatieve bevindingen vanuit de interviews, kwantitatief kunnen toetsen door middel van vragenlijstonderzoek binnen een grotere groep van zorgmedewerkers.

ZORGMEDEWERKERS TIJDENS DE PANDEMIE: UITDAGINGEN EN VEERKRACHT

Uit interviews onder 17 verpleegkundigen van het Amsterdam UMC identificeerden we enkele factoren met een negatieve invloed op de mentale gezondheid: patiëntenleed en geen mogelijkheid tot familiebezoek, ethische dilemma's, een veranderlijke maatschappelijke houding, tekort aan beschermingsmiddelen en beperkte autonomie. Veerkracht en/of werkplezier werd juist versterkt door steun van collega's, duidelijke communicatie en een gevoel van trots zijn op het werk. In (op deze interviews gebaseerd) vragenlijstonderzoek werd door een grotere groep zorgmedewerkers het gevoel van trots gedeeld. Men vond het fijn niet thuis te hoeven zitten en was positief over de communicatie vanuit de afdeling.

De in de interviews geuite zorgen dat men te veel verantwoordelijkheid kreeg, ondergewaardeerd werd en vaccinaties verdeeldheid veroorzaakten werden slechts door een minderheid van de vragenlijstrespondenten herkend. Twee derde van de respondenten noemde de hoge werkdruk als belangrijke reden om de zorg mogelijk te verlaten, naast emotionele belasting, een beter salaris elders, onvoldoende waardering en uitval door ziekte.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

Mentale gezondheid en welbevinden van kinderen en jongeren: lessen uit de COVID-19-pandemie

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310005

Naam projectleider: Tinca Polderman

Verantwoordelijke organisatie: Amsterdam UMC

Samenwerkingspartner(s): Accare, Levvel, Krakter, LUMC Curium

Doelgroep en eindgebruiker(s): Algemene populatie en psychiatrische populaties

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

Het is van belang om individuele verschillen tussen kinderen en gezinnen mee te nemen. Tijdens een lockdown/de pandemie is het van belang ouders te ondersteunen zodat de thuissituatie geen stressvolle omgeving wordt voor het kind. Een van de voorspellers voor slechte mentale uitkomsten is het verlies van inkomen van ouders. Zowel uit ons kwalitatief als kwantitatief onderzoek blijkt dat sociale ondersteuning een belangrijke rol speelt voor de mentale gezondheid van kinderen – en hierop kunnen interventies ontwikkeld worden.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

- Het beschikbaar zijn van een goede datastructuur(dataverzamelingsplatform) en bestaande (longitudinale) data.
- Een multidisciplinair team waarbij er vanuit verschillende hoeken gekeken wordt naar de resultaten.
- Beschikbaarheid van open code/packages voor het uitvoeren van analyses.
- Het gebruik van gestandaardiseerde, gevalideerde meetinstrumenten en het consistent houden van metingen over de tijd door niet tussentijds aanpassingen te doen aan het verzamelen van (socio-demografische) gegevens.

MENTALE GEZONDHEID EN WELBEVINDEN VAN KINDEREN EN JONGEREN: LESSEN UIT DE COVID-19-PANDEMIE

In dit project is er zowel kwalitatief als kwantitatief gekeken naar de invloed van de COVID-19-maatregelen op de mentale gezondheid van kinderen. Kinderen gaven aan dat ze last hadden van het gebrek aan sociaal contact met andere kinderen, contact met familie en gebrek aan activiteiten. Over het algemeenervaarden kinderen de pandemische maatregelen negatief, kinderen met verhoogde angst hadden meer moeite met zich aanpassen aan de maatregelen.

Uit de longitudinale studie blijkt dat kinderen verschillende trajecten van de mentale gezondheid hadden tijdens de pandemie. Er is een groep kinderen die aan het begin van de pandemie (april 2020) verhoogde angstscores laat zien, maar deze groep herstelt zich over de tijd. Er zijn echter ook kinderen die juist nadat de pandemische maatregelen afgeschaft waren hogere angstscores tonen. Het is van belang om deze individuele verschillen verder te onderzoeken. De sociale ondersteuning die een kind ervaart speelt een grote rol bij hoe het met deze kinderen gaat tijdens een crisissituatie (zoals een pandemie).

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

Patronen van COVID-19-gerelateerde informatievoorziening in relatie tot zorgmijding en sterfte

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310006

Naam projectleider: Silvan Licher

Verantwoordelijke organisatie: Erasmus MC

Doelgroep en eindgebruiker(s): Patiënten, beleidsmakers, zorgverleners

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

Mensen die meer gebruikmaken van social media, hebben vaak minder vertrouwen in de overheid en haar beleid dan mensen die de krant lezen. Maar juist op social media kun je zichtbaar maken dat je er voor mensen bent, zeker voor wie je via traditionele kanalen niet bereikt. Een toon die past bij het medium is dan wel nodig. Je moet niet een boek openslaan, maar bijvoorbeeld werken met persoonlijke vlogs, zoals veel artsen nu ook doen tegen gezondheidsclaims die niet kloppen.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

Combineren van data van twee populatiestudies om tot een brede leeftijdsverdeling en diverse populatie te komen. Interessant hierbij is dat we dan ook zien dat social media op verschillende leeftijden andere doelgroepen en impact heeft. Zo halen jongeren meer feitelijke informatie op via social media, en zien we bij oudere mensen juist wat meer ongenueanceerde informatieverstrekking. Mogelijk komt dit omdat jongeren beter in staat zijn om de juiste bronnen te onderscheiden van misinformatie, terwijl ouderen daar minder mee zijn opgegroeid.

WIE SOCIAL MEDIA GEBRUIKTE, WAS VAKER GENEIGD ZORG TE MIJDEN

Mensen die social media gebruikten, zijn vaker geneigd om zorg te mijden. Wie juist op traditionele media vertrouwt, gaat vaker wél naar de dokter. Dit geldt onafhankelijk van bijvoorbeeld leeftijd of opleidingsniveau. In dit onderzoek hebben wij niet gevraagd naar wat mensen precies lazen of zagen op die media, dus of de inhoud van de berichten doorslaggevend was, kunnen we niet achterhalen.

Uit andere studies weten we wel dat traditionele media vaak eenduidiger communiceren: één boodschap, op een voorspelbaar moment. Social media bieden een grotere hoeveelheid informatie die vaak tegenstrijdig is. Mensen moeten hierbij zelf bepalen wat klopt en wat voor hen relevant is.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

Effecten van Corona op zorggebruik bij patiënten met (pre-)dementie

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310007

Naam projectleider: Wiesje van der Flier / Ingrid van Maurik

Verantwoordelijke organisatie: Amsterdam UMC, Alzheimercentrum Amsterdam

Samenwerkingspartner(s): Noordwest Ziekenhuisgroep

Doelgroep en eindgebruiker(s): Geheugenpolikliniek patiënten en geriatrie patiënten, alsmede zorgverleners, onderzoekers, beleidsmakers en mantelzorgers gerelateerd aan deze kwetsbare patiëntgroep.

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

De bevindingen van dit project, evenals eerdere onderzoeken, onderstrepen de kwetsbaarheid van geheugenpoli en geriatrie patiënten met een risico op cognitieve achteruitgang tijdens de coronapandemie. Factoren zoals verstoringen in dagelijkse routines, en het wegvallen van (in)formele ondersteuningssystemen en zorgvoorzieningen hebben hieraan bijgedragen. Wij bevelen aan om bij toekomstige pandemieën de zorg- en ondersteuningsnetwerken van deze kwetsbare groepen te behouden en waar nodig te versterken, in plaats van af te schalen.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

Belangrijke succesfactoren van dit project waren het gebruik van hoogwaardige klinische data uit het Amsterdam Dementia Cohort, gecombineerd met real-world tweedelijnszorggegevens uit het Noordwest Ziekenhuis (NWZ). Door big-data linking met CBS konden institutionalisering en zorgkosten nauwkeurig worden geanalyseerd. De inzet van geavanceerde analysemethoden (zoals balance between groups, RMST en lineaire modellen) en de mogelijkheid tot subgroepanalyses droegen bij aan de diepgang van het onderzoek. Cruciaal was ook het ervaren en multidisciplinaire team bestaande uit promovendus Els Bakker, Ingrid van Maurik (epidemioloog en data scientist NWZ), Wiesje van der Flier (hoofd onderzoek Alzheimercentrum Amsterdam) en Sanne de Ruiters (klinisch geriater NWZ).

DE IMPACT VAN DE COVID-19-PANDEMIE OP ZORGGEBRUIK EN COGNITIE BIJ KWETSBARE OUDEREN

Tijdens de COVID-19-pandemie zagen geheugen- en geriatriepoliklinieken significante veranderingen in zorggebruik en cognitieve uitkomsten. Uit onderzoek binnen het Amsterdam Dementia Cohort bleek dat geheugenpoli-patiënten met dementie of andere neurologische/psychiatrische aandoeningen sneller geïnstitutionaliseerd werden tijdens de pandemie dan vergelijkbare patiënten vóór de pandemie, ondanks vergelijkbare zorgkosten. Tegelijkertijd kwamen er minder patiënten naar de tweedelijns geriatriepolikliniek, en werd onder deze patiënten tijdens de pandemie vaker een diagnose van milde cognitieve stoornissen (MCI) of dementie gesteld. Zij scoorden lager op één cognitieve test (MoCA), terwijl scores op een andere cognitieve test (MMSE) en voeding (MNA-SF) onveranderd bleef.

Concluderend werden geheugenpoli-patiënten met dementie of andere neurologische/psychiatrische aandoeningen sneller geïnstitutionaliseerd, en bezochten minder geriatrie patiënten de secundaire zorg tijdens COVID-19, met een genuanceerde, testspecifieke pandemische impact op cognitie, en geen impact op voeding.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

De lange termijn effecten van de COVID-19-pandemie op laaggeletterden en/of mensen met een LVB

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310008

Naam projectleider: Fieke Raaijmakers

Verantwoordelijke organisatie: Academische werkplaats AMPHI (Radboudumc)

Samenwerkingspartner(s): Academische werkplaats Sterker op eigen Benen (Radboudumc), GGD Gelderland-Midden, GGD Gelderland-Zuid, MEE Gelderse Poort, Pharos

Doelgroep en eindgebruiker(s): Mensen met een licht verstandelijke beperking (LVB) en laaggeletterden

Uitgelichte producten

- [Presentatie](#)
- [Eindvideo](#)

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

Betrek doelgroepen op een gelijkwaardige en inclusieve manier. Het kan hierbij gaan om interventies, het uitvoeren van onderzoek en het nadenken over passende maatregelen. Veel mensen uit de doelgroepen hadden last van het wegvallen van de dagstructuur en sociale contacten. Voor een deel lukt het hen ook niet om op langere termijn een goede invulling te geven aan de dag. Bij een volgende pandemie is het goed deze effecten mee te laten wegen bij keuzes, zeker omdat dit 4 jaar na de pandemie nog impact lijkt te hebben.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

- Wij hebben inclusief onderzoek uitgevoerd.
- We hebben een toegankelijke tool, met o.a. spraak- en voorleesfunctie, gebruikt voor het vragenlijstonderzoek.
- We hebben de resultaten tussentijds gedeeld met beleid en praktijk. Hierdoor was kennis snel toepasbaar.
- Wij hebben gewerkt met een divers projectteam met diverse perspectieven. Dit zorgde voor een goede koppeling tussen onderzoek, beleid en praktijk.
- We hebben resultaten op uiteenlopende manieren gedeeld (met de doelgroep zelf, professionals en onderzoekers).

MENSEN DIE MOEITE HEBBEN MET DE NEDERLANDSE TAAL OOK OP LANGE TERMIJN HARDER GETROFFEN DOOR CORONA

De pandemie heeft veel impact gehad op mensen met een LVB en/of laaggeletterdheid. Een deel heeft daar nog steeds last van. Zij voelen zich bijvoorbeeld moe, somber of gestrest. Ook is het niet voor iedereen eenvoudig om na corona weer mee te doen. Dit kan komen door angst om onder de mensen te zijn en/of besmet te raken, maar ook niet alle activiteiten zijn opnieuw opgestart. Een alternatief bedenken en hier de weg in vinden is niet voor iedereen makkelijk. Ook is er verwarring over herhaalprikken en langdurige klachten. Met als gevolg dat niet iedereen de weg vindt naar juiste zorg.

We zien in onze bevindingen de effecten van de ingrijpende corona-periode terug, maar kunnen deze niet los zien van het huidige tijdsbeeld. We zien dat deze doelgroep extra gevoelig is voor maatschappelijke uitdagingen, wat kan leiden tot piekergedachten en onzekerheid. Ons onderzoek laat het belang zien om hen hierbij te ondersteunen.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

Samen verder na de crisis: De impact van coronamaatregelen op samenwerking rondom mensen met EVMB

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310009

Naam projectleider: Gustaaf Bos met Wietske Verhagen als praktijkonderzoeker

Verantwoordelijke organisatie: Universiteit voor Humanistiek

Doelgroep en eindgebruiker(s): Begeleiders, Naasten/familieleden,

Gedragsdeskundigen, Beleidsmakers/bestuurders

Uitgelichte producten

- [Website](#)
- [Handreiking beleidsniveau](#)
- [Handreiking zorginstelling](#)

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

Zorg voor structurele betrokkenheid van begeleiders én naasten bij besluitvorming, vooral in crisistijd. Investeer in duurzame kennisdeling en ontwikkel een kennisstructuur die micro- tot macroniveau verbindt. Maak ruimte voor verhalen en ervaringskennis, ook na de crisis. Stimuleer reflectie op machtsverhoudingen, communicatie en gezamenlijke verantwoordelijkheid. Bereid organisaties nu al voor op toekomstige crises met flexibele, gelijkwaardige samenwerkingsvormen.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

De open dialoog tussen betrokkenen op alle niveaus was cruciaal: begeleiders, naasten, beleidsmakers en onderzoekers brachten gezamenlijk perspectieven in. De zorgethische aanpak en samenwerking met praktijkpartners (zoals Amsta Karaad en KansPlus) zorgden voor diepgaand inzicht en draagvlak. De inzet van verhalen als kennisbron maakte het mogelijk om ook schurende ervaringen bespreekbaar te maken en te vertalen naar bruikbare handreikingen.

SAMEN STERKER NA CORONA: LESSEN UIT DE ZORG VOOR MENSEN MET EVMB

De coronamaatregelen veroorzaakten grote druk binnen zorglocaties voor mensen met een ernstige verstandelijke en/of meervoudige beperking (EVMB). Medewerkers en naasten ervoeren onzekerheid en afstand, terwijl samenwerking juist cruciaal is voor deze kwetsbare groep.

Het project Samen Verder na de Crisis onderzocht op één woon- en één dagbestedingslocatie hoe relaties en afstemming na de crisis opnieuw vorm kregen. De coronatijd bracht enerzijds saamhorigheid, anderzijds spanningen die tot op heden voelbaar zijn. De ervaringen leidden tot twee praktische handreikingen: één voor zorgteams en één voor beleid. De handreikingen bieden ijkpunten om de samenwerking toekomstbestendig te maken – ook bij nieuwe crises.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

Lange(re) termijn impact van de coronamaatregelen op huiselijk geweld

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310010

Naam projectleider: Veroni Eichelsheim

Verantwoordelijke organisatie: NSCR

Samenwerkingspartner(s): Veilig Thuis, VWS, JenV, VNG

Doelgroep en eindgebruiker(s): Slachtoffers van huiselijk geweld en kindermishandeling of mensen die daarop een (verhoogd) risico hebben

Uitgelicht product

- [Onderzoeksrapport](#)

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

- Wees voorzichtig met aannames over toename van huiselijk geweld tijdens crises; gedegen onderzoek is essentieel.
- Tijdens COVID-19 daalden meldingen van huiselijk geweld mogelijk door verminderde zichtbaarheid voor omstanders zoals scholen en/of hulpverleners.
- Investeer bij toekomstige crises in zichtbaarheid van huiselijk geweld en verlaag drempels voor meldingen.
- Behoud daarom ook laagdrempelige contactmogelijkheden zoals advies vragen via de chatfunctie van Veilig Thuis en vergroot de bekendheid hiervan.
- Verhoog meldingsbereidheid onder professionals; vooral scholen en kinderopvang kunnen vroeg signaleren.
- Besteed meer aandacht aan psychologisch geweld, de meest voorkomende maar minst zichtbare vorm van huiselijk geweld.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

- Samenwerking met praktijk- en beleidspartners vanaf het begin.
- Vragen ophalen uit de praktijk, naast wetenschappelijk gedreven vragen.
- Een sterk onderzoeksteam met veel ervaring met gedegen onderzoeksmethoden én inhoudelijke expertise op dit gebied.
- Doorzettingsvermogen om toegang te krijgen tot data.
- Een actueel thema met een zekere urgentie en maatschappelijk belang.

HUISELIJK GEWELD TIJDENS EN NA DE PANDEMIE: GEEN TOENAME IN MELDINGEN, WEL VERSCHUIVING IN MELDERS

Uit langetermijnonderzoek van het NSCR blijkt dat het aantal meldingen van huiselijk geweld tijdens en na afloop van de COVID-19-pandemie niet is toegenomen. Ondanks verwachtingen van meer geweld door lockdowns en sociale isolatie, bleef het aantal geregistreerde meldingen stabiel tussen maart 2019 en maart 2024. Wel veranderde het profiel van de melders: in het eerste jaar van de pandemie deden buurtbewoners relatief vaker meldingen, terwijl meldingen door familieleden en andere naasten afnamen.

In latere jaren nam het aandeel meldingen door directbetrokkenen, zoals slachtoffers en plegers, toe. Hoewel het aantal meldingen niet steeg, blijft huiselijk geweld een groot maatschappelijk probleem. Het is mogelijk dat de ernst van het geweld is toegenomen of dat bepaalde kwetsbare groepen harder zijn getroffen. Het NSCR pleit voor blijvende aandacht voor zichtbaarheid en laagdrempelige meldmogelijkheden, vooral tijdens crises.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

Effect van coronamaatregelen op dragerschap van pneumokokken en groep A streptokokken

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310011 (in samenwerking met 10430372310016)

Naam projectleider: Steven van Lelyveld

Verantwoordelijke organisatie: Spaarne Gasthuis

Samenwerkingspartner(s): UMC Utrecht, RIVM

Doelgroep en eindgebruiker(s): Klinisch onderzoekers, epidemiologen, beleidsmakers

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

De resultaten van deze door ZonMw-gefinancierde analyse benadrukken het belang van uitgebreide surveillance systemen om regionale en nationale trends in bacteriële ziekten beter te begrijpen en te contextualiseren. Tevens impliceert het onderzoek dat langdurige pandemische lockdownmaatregelen onbedoelde negatieve consequenties kunnen hebben en kan leiden tot tijdelijke stijgingen in de circulatie van andere ziekteverwekkers. Tot slot laat het onderzoek verschillen zien in post-pandemische circulatie van twee bacteriële ziekteverwekkers zien. Waarschijnlijk is door de inclusie van pneumokokkenvaccinatie in het rijksvaccinatieprogramma geen sprake van een post-pandemische stijging in pneumokokkenziekte. Dit onderstreept het belang van vaccinatie tegen uitbraken van invasieve bacteriële ziekte.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

De bevindingen van deze studies zijn tot stand gekomen dankzij de onderlinge samenwerking tussen verschillende centra en onderzoeksgroepen. Zonder de toekenning van ZonMw voor de onderzoeksvoorstellen alsook persoonlijke cofinanciering was dit onderzoek niet mogelijk geweest.

PERIODE VAN VERHOOGDE ASYMPTOMATISCHE CIRCULATIE GING VOORAF AAN VERHOOGDE INVASIEVE GROEP A STREPTOKOKKEN ZIEKTE INCIDENTIE

Tijdens de COVID-19-pandemie was er sprake van afname in de incidentie van invasieve bacteriële infectieziekten. Echter kende Nederland kort na het opheffen van lockdownmaatregelen een stijging in de incidentie van invasieve *Streptococcus pyogenes* infecties (iGAS) onder jonge kinderen. In deze studie is getracht mogelijke veranderingen in asymptomatische circulatie (dragerschap) van *Streptococcus pyogenes* en *Streptococcus pneumoniae* voor, tijdens en na de pandemie in kaart te brengen.

De bevindingen suggereren dat de verhoogde iGAS incidentie vooraf is gegaan aan verhoogde dragerschap van *S. pyogenes*, waarschijnlijk gedreven door het opheffen van lockdownmaatregelen alsook de opleving in seizoensgebonden virussen in de samenleving. Lagere basale prevalenties onder jonge kinderen alsook gereduceerde populatie immuniteit hebben mogelijk bijgedragen aan de verhoogde post-pandemische circulatie en iGAS incidentie. In vergelijking met *S. pyogenes* waren de post-pandemisch dragerschap prevalentie en de ziekte incidentie van *S. pneumoniae* stabiel. Dit is mogelijk dankzij de inclusie van pneumokokkenvaccinatie in het rijksvaccinatieprogramma.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

De gevolgen van digitale toegang tot de rechtspraak voor kwetsbare rechtzoekenden post COVID

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310012

Naam projectleider: Marijke ter Voert

Verantwoordelijke organisatie: Radboud Universiteit

Samenwerkingspartner(s): Universiteit Utrecht en Universiteit Leiden

Doelgroep en eindgebruiker(s): Rechtspraak, wetgever

Uitgelicht product

- [Onderzoeksrapport](#)

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

- Voorzie in een wettelijke grondslag voor het houden van digitale zittingen.
- Verbeter kwaliteit van apparatuur.
- Verbeter kwaliteit van het digitale platform voor online communicatie: creëer faciliteiten voor vertrouwelijke communicatie, besteed aandacht aan professionele vormgeving, consistente schermindeling met duidelijke rollen.
- Verbeter communicatiemogelijkheden van tolken.
- Verbeter de logistieke organisatie van hybride zittingen.
- Wees voorbereid op capaciteitsproblemen en ontwikkel beleid voor prioritering van zaken
- Voorzie in faciliteiten voor slechthorenden.
- Creëer gemeentelijke voorzieningen voor digitale toegang.
- Geef professionals training in bewustwording van vooroordelen bij digitaal horen.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

De internationale overzichtsstudie geeft inzicht in negatieve gevolgen voor rechtzoekenden die in ons vorige onderzoek nog niet aan het licht waren gekomen en biedt overzicht van diverse mogelijkheden om met technische of andere innovaties de negatieve gevolgen te verminderen. Voor de Rechtspraak heeft dit onder andere aandachtspunten opgeleverd voor de aanbesteding van een nieuw digitaal platform.

RECHTSPRAAK HEEFT DIGITALE ZITTINGEN NOG NIET HELEMAAL OP ORDE BIJ EEN NIEUWE PANDEMIE

In dit onderzoek is het gebruik van digitale zittingen binnen de Rechtspraak onderzocht, specifiek in straf-, vreemdelingen-, jeugdbeschermings- en toezichtszaken. Daarbij is bekeken welke maatregelen na de coronapandemie zijn genomen om de rechten van kwetsbare rechtzoekenden beter te beschermen en de knelpunten die in ons voorgaande onderzoek zijn gesignaleerd aan te pakken. Fundamentele rechten van rechtzoekenden kunnen in het gedrang komen.

Met een internationale literatuurstudie zijn de voor- en nadelen van digitale zittingen voor burgers in kaart gebracht. Ook is onderzocht hoe nadelen kunnen worden verminderd met behulp van technische innovaties en andere randvoorwaarden. Hoewel fysieke zittingen inmiddels weer standaard zijn, worden digitale zittingen nog steeds gebruikt. De Rechtspraak heeft een afwegingskader voor het gebruik van digitale zittingen ontwikkeld en er wordt gewerkt aan een nieuw online platform. Hoewel de Rechtspraak nu beter is voorbereid, zijn verbeteringen mogelijk.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

Leefstijl van jongeren en ouders tijdens de pandemie: De rol van maatregelen en relatiekwaliteit

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310013

Naam projectleider: Nina van den Broek

Verantwoordelijke organisatie: Behavioural Science Institute, Radboud Universiteit, Nijmegen

Doelgroep en eindgebruiker(s): Jongeren en hun ouders en instanties die met deze doelgroepen samenwerken (e.g., scholen, gemeenten, GGD'en, en kennisinstituten)

Uitgelicht product

- [Onderzoeksopzet](#)

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

Naast aandacht voor de verspreiding van het coronavirus is het belang aandacht te hebben voor de gezondheid en leefstijl van jongeren in bredere zin bij toekomstige pandemieën, aangezien een afname in bijvoorbeeld beweging veel negatieve consequenties met zich meedraagt. Aangezien bleek dat met name jongeren die al ongezond gedrag vertoonden voor de pandemie risico liepen op het vertonen van meer gezondheidsrisicogedrag, zouden programma's zich op deze jongeren kunnen richten, evenals op jongeren die ouder zijn, jongeren die lagere opleidingstypen volgen, en jongens. Ook kan het bevorderen van eetgedrag van ouders mogelijk ook positieve gevolgen hebben voor ander gezondheidsgedrag.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

Een succesfactor in dit kortlopende project was dat de data reeds verzameld waren. Door deze subsidie was het mogelijk om in een nieuwe analysetechniek te duiken (Latente Transitie Analyse) en zo belangrijke informatie uit de reeds bestaande data te halen die kennis oplevert voor toekomstige crisissituaties. Een andere succesfactor was het werken met een team waarin de hoofdaanvrager en de 2 student-assistenten regelmatig (wekelijks) bij elkaar kwamen. Het gehele team kwam ongeveer iedere 3 weken bij elkaar. Ook spraken we elkaar regelmatig via updates op Teams.

ERANDERING EN VOORSPELLERS VAN LEEFSTIJLGEDRAG VAN JONGEREN TIJDENS DE PANDEMIE

Tijdens de pandemie zijn er veranderingen in leefstijlgedragingen (roken, alcohol drinken, ongezond eten, gezond eten, en bewegen) zichtbaar. Dit was met name het geval voor bewegen, dat flink lager lag tijdens lockdowns. Er waren verder twee clusters zichtbaar: een cluster van jongeren met gezondheidsrisico gedragingen, en een cluster van jongeren met gezondheid beschermende gedragingen, die vrij stabiel waren tijdens de pandemie. Dit betekent dat jongeren die voor de pandemie al ongezond gedrag vertoonden, dit dus tijdens de pandemie nog steeds vertoonden, en andersom.

Vóór de pandemie was er ook nog een cluster van medium gezondheidsrisico gedragingen, maar dit cluster was niet meer zichtbaar tijdens de pandemie. Jongens, jongeren met een lager opleidingstype, en oudere jongeren hadden meer kans om onderdeel te zijn van een gezondheidsrisico cluster. Ook bleek eetgedrag van ouders samen te hangen met het leefstijlgedrag van jongeren.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

Adviezen voor een inclusieve samenleving in een pandemie voor blinden, slechtzienden en doofblinden

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310015

Naam projectleider: Mijke Hartendorp

Verantwoordelijke organisatie: Saxion

Samenwerkingspartner(s): NHL Stenden, Koninklijke Visio en Oogvereniging

Doelgroep en eindgebruiker(s): Mensen met een visuele en visueel-auditieve beperking

Uitgelicht product

- Hand-out 'Co-creatie tijdens een pandemie' en podcast 'Inclusief ontworpen'

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

De inclusieve samenleving is belangrijk, ook tijdens een pandemie. Veel mensen met een visuele of visueel-auditieve beperking hebben co-morbiditeit, waardoor zij extra kwetsbaar zijn voor het coronavirus. Daarnaast heeft Nederland het VN-Verdrag Handicap geratificeerd, waarmee de overheid zich heeft gecommitteerd aan het toewerken naar een inclusieve samenleving, ook tijdens een crisis. Met co-creatie kan beleid in een toekomstige pandemie verbeterd worden. In een hand-out geven wij beleidsmakers concrete handvatten hoe zij co-creatie kunnen toepassen, zodat ook mensen met een visuele of visueel-auditieve beperking gezien en gehoord worden.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

- De interesse vanuit de doelgroep; sommigen ervaren nog de gevolgen, en zij hopen met zulke initiatieven herhaling bij een volgende pandemie te voorkomen.
- De vruchtbare samenwerking met de praktijkpartners; zij brachten veel expertise en ervaringsdeskundigheid mee over leven met een visuele beperking.
- De co-creatie met ervaringsdeskundigen om vanuit de resultaten van het onderzoek te komen tot een advies voor beleidsmakers.
- Het iteratieve ontwerpproces, waardoor we telkens input van experts en ervaringsdeskundigen konden meenemen.

DE BLINDE VLEK VAN DE CORONAPANDEMIE: HET BELANG VAN CO-CREATIE VOOR EEN INCLUSIEVE 1,5M-SAMENLEVING

Door het visuele karakter van veel maatregelen, waren de maatregelen extra beperkend voor mensen die blind, slechtziend of doofblind zijn. Denk aan 1,5m afstand houden en het volgen van visuele markeringen op de grond, maar ook mondkapjes en spatschermen maakten het voor deze groep haast onmogelijk om nog zelfstandig te functioneren. Deze ontoegankelijke maatregelen en daarmee ontoegankelijke omgeving leidden tot negatieve bejegening van anderen wanneer zij zich niet aan de maatregelen konden houden als gevolg van het verminderde zicht en/of gehoor.

Dit zorgde voor stress, angst en frustratie en zelfs tot sociale terugtrekking. Dit gaf hun het idee dat ze niet volwaardig en gelijkwaardig mee konden doen aan de 1,5m-samenleving. Hierdoor blijkt de inclusieve samenleving kwetsbaar ten tijde van crisis.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

Effect van Coronamaatregelen op pneumokokken- en groep A streptokokkendragerschap in ouder en kind

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310016 (in samenwerking met 10430372310011)

Naam projectleider: Marieke de Hoog

Verantwoordelijke organisatie: UMC Utrecht

Samenwerkingspartner(s): Spaarne Gasthuis, RIVM

Doelgroep en eindgebruiker(s): Klinisch onderzoekers, epidemiologen, beleidsmakers

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

De resultaten van deze door ZonMw-gefinancierde analyse benadrukken het belang van uitgebreide surveillance systemen om regionale en nationale trends in bacteriële ziekten beter te begrijpen en te contextualiseren. Tevens impliceert het onderzoek dat langdurige pandemische lockdownmaatregelen onbedoelde negatieve consequenties kunnen hebben en kan leiden tot tijdelijke stijgingen in de circulatie van andere ziekteverwekkers. Tot slot laat het onderzoek verschillen zien in post-pandemische circulatie van twee bacteriële ziekteverwekkers zien. Waarschijnlijk is door de inclusie van pneumokokkenvaccinatie in het rijksvaccinatieprogramma (RVP) geen sprake van een post-pandemische stijging in pneumokokkenziekte. Dit onderstreept het belang van vaccinatie tegen uitbraken van invasieve bacteriële ziekte.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

De bevindingen van deze studies zijn tot stand gekomen dankzij de onderlinge samenwerking tussen verschillende centra en onderzoeksgroepen. Zonder de toekenning van ZonMw voor de onderzoeksvoorstellen alsook persoonlijke cofinanciering was dit onderzoek niet mogelijk geweest.

PERIODE VAN VERHOOGDE ASYMPTOMATISCHE CIRCULATIE GING VOORAF AAN VERHOOGDE INVASIEVE GROEP A STREPTOKOKKEN ZIEKTE INCIDENTIE

Tijdens de COVID-19-pandemie was er sprake van afname in de incidentie van invasieve bacteriële infectieziekten. Echter kende Nederland kort na het opheffen van lockdownmaatregelen een stijging in de incidentie van invasieve *Streptococcus pyogenes* infecties (iGAS) onder jonge kinderen. In deze studie is getracht mogelijke veranderingen in asymptomatische circulatie van *S. pyogenes* en *S. pneumoniae* voor, tijdens en na de pandemie in kaart te brengen.

De bevindingen suggereren dat de verhoogde iGAS incidentie vooraf is gegaan aan verhoogde dragerschap van *S. pyogenes*, waarschijnlijk gedreven door het opheffen van lockdownmaatregelen alsook de opleving in seizoensgebonden virussen in de samenleving. Lagere basale prevalenties onder jonge kinderen alsook gereduceerde populatie immuniteit hebben mogelijk bijgedragen aan de verhoogde post-pandemische circulatie en iGAS incidentie. In vergelijking met *S. pyogenes* waren de post-pandemisch dragerschap prevalentie en de ziekte incidentie van *S. pneumoniae* stabiel, mogelijk dankzij de inclusie van pneumokokkenvaccinatie in het RVP.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

De invloed van de COVID-maatregelen op de kankerzorg op de lange termijn en de overleving

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310017

Naam projectleider: Jolanda van Hoeve

Verantwoordelijke organisatie: Integraal Kankercentrum Nederland (IKNL)

Samenwerkingspartner(s): Universiteit Twente, Landelijk Platform Radiotherapie voor Mammacarcinoom (via de Nederlandse Vereniging voor Radiotherapie en Oncologie), Nederlandse Federatie van Kankerpatiëntenorganisaties, SONCOS, Nederlandse Vereniging voor Pathologie, Nederlandse Vereniging voor Medische Oncologie, Amsterdam UMC, UMC Utrecht, Radiotherapiegroep, NKI-AVL, MST

Doelgroep en eindgebruiker(s): Beleidsmakers, zorgverleners en patiënten

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

Op basis van de onderzoeken zijn de volgende aanbevelingen relevant voor de toekomst:

- Veranderingen in een crisissituatie kunnen aanpassingen in behandelingen op korte termijn mogelijk maken die ook daarna gerechtvaardigd toegepast worden in de reguliere praktijk.
- Implementatie van verandering in de behandeling van patiënten kan versneld worden door een pandemie, maar tijd blijft een belangrijke factor voor implementatie van een nieuwe aanbeveling in een richtlijn.
- De resultaten van onze studie onderstrepen het belang om ook tijdens crisissituaties aandacht te geven aan verschillende SES groepen om gezondheidsverschillen in de toekomst te verkleinen.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

- Een brede vertegenwoordiging van de projectgroep met relevante expertise en een hoge mate van motivatie om mee te denken en input te geven. Daarnaast was het ook mogelijk om specifieke klinische experts per onderwerp te vragen om mee te denken.
- De inzet van masterstudenten voor uitvoering van de studies naar veranderingen in endocriene therapie en radiotherapie voor borstkanker patiënten.
- Hulp van een statisticus van IKNL bij de uitvoering van overlevingsanalyses

DE INVLOED VAN COVID-MAATREGELEN VOOR DE KANKERZORG OP DE LANGE TERMIJN EN DE OVERLEVING

Uit de onderzoeken blijkt dat veranderingen in een crisissituatie, zoals de COVID-19-pandemie, aanpassingen in behandelingen met hormonen en radiotherapie voor patiënten met borstkanker op korte termijn mogelijk kunnen maken en dat deze aanpassingen ook na de crisissituatie of pandemie verantwoord toegepast kunnen worden in de reguliere praktijk. Wat betreft overleving blijkt dat de COVID-19-pandemie geen grote effecten heeft gehad op de 1-jaarsoverleving van patiënten met kanker.

Dit is in lijn met resultaten van eerdere studies, waaruit bleek dat de oncologie tijdens de COVID-19-pandemie voorrang heeft gekregen op andere zorg en behandeling. Desondanks zien we voor patiënten met een lage Sociaal Economische Status (SES) een kleine daling in de 1-jaarsoverleving vanaf het diagnosejaar 2020. De resultaten van onze studie onderstrepen het belang om ook tijdens crisissituaties aandacht te geven aan verschillende SES groepen om gezondheidsverschillen in de toekomst te verkleinen.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

CONTROL-2: Evaluatie van CONTACT Reducerende Overheidsmaatregelen

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310018

Naam projectleider: Jizzo Bosdriesz

Verantwoordelijke organisatie: GGD Amsterdam

Samenwerkingspartner(s): GGD Flevoland, GGD Gelderland-Midden, GGD Groningen, GGD Haaglanden, GGD Hart voor Brabant, GGD Rotterdam-Rijnmond, GGD regio Utrecht, GGD Zuid-Limburg, RIVM

Doelgroep en eindgebruiker(s): Personen en instanties die invloed hebben op het invoeren van maatregelen bij een (dreigende) grootschalige uitbraak van een infectieziekte

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

Op basis van onze uitkomsten bevelen wij voorzichtig aan om niet-farmaceutische maatregelen in te blijven zetten in de horeca sector, met een voorkeur voor "sluiting voor bepaalde tijd" over "beperking voor onbepaalde tijd". Voor enkele andere maatregelen is het echter op basis van de huidige kennis niet altijd duidelijk of de voordelen opwegen tegen de nadelen. Zulke zware maatregelen hebben echter mogelijk wel negatieve impact op de samenleving, en ook op het draagvlak onder de bevolking voor de andere maatregelen. Daarom is het raadzaam om terughoudend te zijn met het opnieuw implementeren van dergelijke maatregelen.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

De belangrijkste succesfactor tijdens dit project was de samenwerking tussen 9 GGD'en en RIVM. De medewerking van het RIVM gaf ons via de Osiris database beschikking tot data van negen GGD regio's, die samen ongeveer de helft van de Nederlandse bevolking bedienen, met een goede spreiding (Noord-Zuid, stedelijk-landelijk). Ook hebben we een lange studieperiode die het grootste deel van de pandemie in Nederland dekt. Deze twee punten samen maken dat onze resultaten waarschijnlijk aardig representatief zijn voor heel Nederland tijdens de hele COVID-19-pandemie.

MAATREGELEN IN DE HORECA BLEKEN HET EFFECTIEFST IN HET VERMINDEREN VAN HET AANTAL NAUWE CONTACTEN

GGD Amsterdam heeft onderzoek gedaan naar de effectiviteit van niet-farmaceutische maatregelen tijdens de COVID-19-pandemie. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van data uit het bron-en-contact onderzoek van negen GGD regio's tussen oktober 2020 en juli 2022. Hieruit blijkt dat het sluiten van de horeca het sterkst werd geassocieerd met een daling van het aantal gerapporteerde nauwe contacten, gevolgd door het sluiten van hoger onderwijs en contactberoepen. Samenscholings-restricties en het sluiten van middelbaar onderwijs werden daarentegen geassocieerd met een stijging van het aantal nauwe contacten.

Tenslotte is er geen associatie gevonden tussen het sluiten van primair onderwijs of het invoeren van de avondklok en het aantal gerapporteerde nauwe contacten. Het opnieuw invoeren van een maatregel nadat deze eerder is afgeschaft lijkt gepaard te gaan met een zwakker effect dan de eerste invoering.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

COVID-UNCOVERED: Een visuele etnografie over de impact van maatregelen op sociaal kwetsbare groepen

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310019

Naam projectleider: Danny de Vries

Verantwoordelijke organisatie: Universiteit van Amsterdam

Samenwerkingspartner(s): MEE Amstel-Zaan en Ben Sajet centrum

Doelgroep en eindgebruiker(s): Zorgverleners en beleidsmakers voor ouderen met mantelzorg, thuis- en daklozen en mensen met licht verstandelijke beperkingen

Uitgelicht product

- [Korte films \(per doelgroep\) & Coursera online cursus](#)

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

Het inzetten van duidelijke, visuele en laagdrempelige communicatie, afgestemd op het begripsniveau van de doelgroepen. Consistentie in beleid en communicatie is essentieel. Emotionele ondersteuning, structuur en mogelijkheden tot sociale interactie dienen behouden te blijven. Flexibele zorg- en begeleidingsmodellen, met beslissruimte voor professionals om in te spelen op individuele behoeften. Mantelzorg dient actief ondersteund te worden ter voorkoming van overbelasting. Toegang tot veilige opvang, basisvoorzieningen en psychologische zorg moet gewaarborgd blijven, met bijzondere aandacht voor het herstel van vertrouwen tussen hulpinstanties en doelgroep.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

De inzet van onderzoekers met expertise in videoproductie en etnografische interviewtechnieken. Een relevant netwerk en eerdere ervaring met de doelgroepen. Het gebruik van visuele methoden, zoals video, bood een toegankelijke manier om complexe ervaringen vast te leggen. Stakeholderparticipatie bij de werving vergrootte het vertrouwen en de betrokkenheid van respondenten. Actieve participatie van respondenten in de dataverzameling en dialogen met de doelgroep versterkten de relevantie van de bevindingen. De integratie van videoproducten in trainingen en kennisdeling.

VERGETEN VERHALEN: DRIE FILMS TONEN DE DIEPE SPOREN VAN DE PANDEMIE

Een recent onderzoeksproject heeft met drie korte etnografische films de langdurige impact van COVID-19 zichtbaar gemaakt voor mensen met een licht verstandelijke beperking (LVB), kwetsbare ouderen met mantelzorg en thuis- en daklozen. Voor mensen met een LVB betekende de pandemie een breuk in sociale structuren, een toename in angst en eenzaamheid, en blijvende gedragsveranderingen. Ouderen hielden zich strikt aan maatregelen, maar kampten met gevoelens van verlatenheid en worstelen nog met het hervinden van hun sociale ritme, ondanks de wens het leven te herpakken.

Daklozen ervoeren de pandemie als desoriënterend en vernederend, met versterkt wantrouwen richting instanties en blijvende angst voor instabiliteit. De films geven op indringende wijze inzicht in hoe elk van deze groepen de crisis beleefde en welke lessen professionals en beleidsmakers daaruit kunnen trekken. Ze dienen als krachtig middel om hun ervaringen met het brede publiek te delen.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

Digitaal op bezoek bij mensen met verstandelijke beperkingen: Het nieuwe normaal?

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310020

Naam projectleider: Carlo Schuengel

Verantwoordelijke organisatie: Vrije Universiteit Amsterdam

Samenwerkingspartner(s): 's Heeren Loo, UvT, RUG en Nivel

Doelgroep en eindgebruiker(s): Mensen met een verstandelijke beperking in de langdurige zorg, hun naasten, zorgprofessionals en zorgmanagers

Uitgelicht product

- [Herziene editie handreiking Digitaal op Bezoek](#)

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

Het onderhouden van contacten, ook via digitaal contact, is basiszorg. Om te controleren of dit contact voldoende mogelijk wordt gemaakt, is op basis van het onderzoek een checklist opgesteld voor zorgmanagers van de top vijf belangrijkste randvoorwaarden. Mensen met een verstandelijke beperking, hun naasten en begeleiders hebben nog steeds behoefte aan uitleg en training over digitaal contact. Hierbij dient rekening gehouden worden met aanzienlijke verschillen in behoeften en met privacy. Relatief nieuw is de behoefte aan praktische hulp bij het sturen en ontvangen van berichten, zoals voorlezen, typen en proeflezen en hulp bij de interpretatie van emoticons en emoji's.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

We werkten opnieuw samen met een sterk team van betrokken wetenschappers dat voortkwam uit een reeds bestaande samenwerking van academische werkplaatsen in de gehandicaptenzorg. Deze team science aanpak bleek opnieuw geschikt voor dit project en leverde complementaire expertise in combinatie met een gedeelde basis en doel helpend voor het uitvoeren van het project. Ook was opnieuw de infrastructuur die de betrokken academische werkplaatsen hebben geboden bij het succesvol uitvoeren van het project onmisbaar. Dit is een goed voorbeeld van de meerwaarde van de academische werkplaatsen in het bij elkaar brengen van de (klinische) praktijk en de wetenschap.

DIGITAAL OP BEZOEK: SOMS WERKT HET BETER DAN JE ZOU DENKEN

Voor veel bewoners van woonvormen, hun familie en begeleiders begon het als een noodgreep toen corona uitbrak. 'In het echt' bij elkaar op bezoek gaan mocht niet meer. Het vervolgonderzoek van Digitaal op Bezoek bracht de ervaringen met digitaal contact voor, tijdens en na de coronapandemie in beeld. Het gaat hierbij om privé contact, bijvoorbeeld bellen, beeldbellen of berichten sturen via WhatsApp of sociale media.

Voor, tijdens en na de coronapandemie is het gemiddelde digitale contact van bewoners met een lichte verstandelijke beperking niet veranderd. Wel sturen zij sinds 2020 vaker berichten via Whatsapp, sms, e-mail of sociale media. Bewoners met een matige verstandelijke beperking zijn na de pandemie minder digitaal contact gaan gebruiken. Begeleiders rapporteerden tijdens en na de coronapandemie meer over digitaal contact en het sentiment in de teksten die ze schreven was nu overwegend positief terwijl dat vóór de pandemie overwegend negatief was.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

Mobiliteits- en gedragsgebaseerde ex-postevaluatie van effectiviteit van COVID-19-maatregelen

Project information

Projectnummer: 10430372310021

Naam projectleider: Nelly Litvak

Verantwoordelijke organisatie: Technische Universiteit Eindhoven

Samenwerkingspartner(s): LUMC, UUTrecht, Universiteit Twente

Doelgroep en eindgebruiker(s): Epidemic modelers, public health experts, policy makers

Uitgelicht product

- [Preprint](#)

What recommendations would you like to provide for policy or practice in future pandemics, specifically for the target group(s) and/or measures that your project has examined?

- As a part of pandemic preparedness, a number of data sources, compliant with all current laws and regulations, should be available for epidemic modeling. Anonymized mobility data should be a part of this data because it is crucial especially in the beginning stage of the pandemic.
- The modeling community has to work towards consolidation and coordination.
- Pandemic preparedness should be a part of standard a life-long learning package for policy makers in order to establish a more robust advisory process between science and policy.

What were the main success factors during the project?

- Already established interdisciplinary collaboration: - On the merge of mathematical modeling and public health, we could incorporate the self-reported contact data, in a standard SEIR epidemic model. - Based on the interviews with policy makers in the previous project, on the merge of mathematical modeling and policy science, we could develop a substantiated advice on what steps in pandemic preparedness need to be taken to enable a robust advisory process between science and policy in case of a new pandemic.
- There was one person who dedicated more time to the project as a leading contributor.

MOBILITY- AND BEHAVIOR- BASED EX-POST EVALUATION OF EPIDEMIOLOGICAL EFFECTS OF COVID-19 POLICIES

Our research showed a drastic (over 40%) reduction in mobility between Dutch municipalities right after the March 2020 lockdown. In the following 3 months the mobility has uniformly increased to only about 15% below the pre-lockdown level. The effect of the October 2020 lockdown was much smaller (about 10% decrease in mobility) was smaller than that during Christmas break, consistently in 2020, 2021, and 2022.

We integrated both self-reported contact data from COVID RADAR and contact tracing information from the Dutch digital contact tracing app CoronaMelder in a standard SEIR compartmental model. We concluded that it is worthwhile to have not only information about contacts in general, but also more specific the fraction of those contacts that is with infectious people (risk contacts). The ratio of both (contacts and risk contacts) could be used to quantify the effect of contact restricting measures.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

De effecten van uitgestelde zorg gedurende de COVID-19 pandemie op middellange-termijn zorggebruik

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310025

Naam projectleider: Rosan van Zoest

Verantwoordelijke organisatie: Amsterdam health & technology institute

Doelgroep en eindgebruiker(s): Kwetsbare bevolkingsgroepen, zorgaanbieders, onderzoekers

Uitgelichte producten

- [Dashboard](#)
- [Artikel](#)

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

De afname in zorggebruik tijdens de pandemie was ongelijk verdeeld: ouderen, vrouwen, mensen met een migratieachtergrond en mensen onder de armoedegrens liepen relatief meer zorg mis. Deze groepen zouden bij toekomstige pandemieën prioriteit moeten krijgen bij het inhalen van gemiste zorg, bijvoorbeeld via voorrang in planning of gerichte bevolkingsonderzoeken in kwetsbare wijken. Ook moet beleid gericht zijn op het voorkomen van toenemende gezondheidsverschillen bij afschaling van reguliere zorg.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

Het project bouwde voort op eerdere onderzoek, waardoor de datatoegang, methodiek en analyses snel en zorgvuldig konden worden ingericht. De robuuste aanpak maakte het mogelijk om betrouwbare conclusies te trekken over afwijkend zorggebruik en inhaalzorg. Daarnaast was de samenwerking tussen onderzoekers met verschillende expertises (data-analyse, volksgezondheid en zorgbeleid) essentieel voor een breed gedragen en goed onderbouwde analyse.

KWETSBARE GROEPEN KREGEN OOK IN HET TWEEDE JAAR VAN DE PANDEMIE MINDER ZORG

Tijdens de coronapandemie werd veel planbare zorg uitgesteld. Dit onderzoek laat zien dat deze zorg ook in 2021 grotendeels niet werd ingehaald. De afname in zorggebruik die in het eerste jaar van de pandemie werd gezien was dus niet tijdelijk, maar had een langerdurend effect.

Ook laat het onderzoek zien dat het missen van zorg niet voor iedereen gelijk was. Vooral kwetsbare groepen - ouderen, vrouwen, mensen met een migratieachtergrond en mensen met een laag inkomen - kregen minder zorg dan verwacht. Ook deze verschillen tussen bevolkingsgroepen bleven zichtbaar in het tweede jaar van de pandemie, wat bestaande gezondheidverschillen kan vergroten.

Dit onderstreept de noodzaak om bij toekomstige pandemieën gericht in te grijpen om te voorkomen dat de minst weerbare groepen opnieuw de grootste zorgachterstand oplopen.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

Ongelijke verdeling van de sociale gevolgen van de coronapandemie

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310028

Naam projectleider: Erik Snel

Verantwoordelijke organisatie: Erasmus Universiteit Utrecht

Samenwerkingspartner(s): Universiteit Utrecht, Risbo Research

Uitgelicht product

- [Onderzoeksrapport](#)

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

Beleid ter versterking van de arbeidsmarktpositie van flexwerkers, uitzendkrachten en zzp'ers, bestrijding van onderwijsachterstanden, verkleining van gezondheidsverschillen, verduurzaming van woningen, met speciale aandacht voor kwetsbare stedelijke gebieden, draagt bij aan een grotere weerbaarheid van kwetsbare groepen in tijden van een pandemie. Een goede sociale infrastructuur – het geheel aan organisaties, voorzieningen en plekken in een buurt of wijk waar mensen elkaar kunnen ontmoeten en die onderlinge contacten tussen mensen bevorderen en ondersteunen – draagt bij aan meer veerkrachtige wijken. Een sociale infrastructuur heeft vijf functies: Communicatie en informatievoorziening, Observatie en signalering, Verbinding en inclusie, Initiëren van activiteiten, Dienstverlening en lokale voorzieningen.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

Dit onderzoek is gebaseerd op zeer grootschalig en herhaald empirisch veldwerk. In totaal werden in vijf opeenvolgende metingen ruim 100.000 enquêtes afgenomen door ruim 50.000 unieke respondenten. Ook aan een beperkte nameting twee jaar later (september 2023) namen nog ruim 5000 eerdere respondenten deel. Dit was mogelijk door gebruik te maken van het vaste panel van onderzoeksbureau Kieskompas. Ook de steun van diverse gemeenten (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag) en de VNG droeg bij aan succes van het onderzoek.

KWETSBARE GROEPEN HET HARDST GETROFFEN DOOR DE CORONA-PANDEMIE

Mensen met een lagere opleiding, gering inkomen, niet-westerse migratieachtergrond, matige ervaren gezondheid en jongeren ondervonden de meeste negatieve sociale gevolgen. De pandemie versterkte bestaande sociale ongelijkheden. Flexibel werkenden (ZZP'ers, kleine ondernemers, uitzendkrachten) rapporteerden meer economische onzekerheid, minder vertrouwen in de overheid en meer onvrede over het coronabeleid dan werknemers in loondienst.

Mensen met een slechte ervaren gezondheid, sterke ervaren dreiging door het virus en verminderde sociale contacten ervaarden meer mentale spanningen. Bij een nameting in september 2023 bleken de mentale spanningen bij jongeren nog verder afgenomen. Er is geen bewijs dat het mentaal welzijn van jongeren blijvend verslechterde door de pandemie. Het vertrouwen in de overheid daalde drastisch tijdens de pandemie. Tussen april 2020 en september 2021 daalde het vertrouwen in de overheid van 69% tot 29%. Opvallend is dat dit vertrouwen bij hoger opgeleiden sterker afnam dan bij lager opgeleiden. Wellicht waren zij minder kwetsbaar (meer vaste banen met loongarantie door overheidssteun) en daardoor kritischer over het gevoerde beleid.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

Lessen uit COVID-19: Langdurige effecten van Corona voor mensen die dakloos zijn

Projectgegevens

Projectnummer: 10430372310029

Naam projectleider: Tessa van Loenen

Verantwoordelijke organisatie: Radboudumc

Doelgroep en eindgebruiker(s): Mensen die dakloos zijn, straatzorg, opvang, beleid

Uitgelicht product

- [Factsheets](#)

Welke aanbevelingen willen jullie meegeven voor beleid of praktijk bij toekomstige pandemieën voor de doelgroep(en) en/of maatregelen die jullie project onderzocht heeft?

Om dakloze mensen beter te ondersteunen tijdens toekomstige pandemieën is specifieke voorbereiding nodig. Ontwikkel pandemieplannen met duidelijke taakverdelingen en zorg voor opvanglocaties die kunnen opschalen en voldoen aan basisvoorwaarden. Toegang tot beschermingsmiddelen en fysieke zorg moet gegarandeerd blijven, ook bij lockdowns. Laagdrempelige vaccinatie en begrijpelijke communicatie zijn cruciaal. Beperk digitale drempels en behoud toegang tot dagbesteding. Op de lange termijn zijn structurele verbeteringen in zorg en huisvesting (basis zorg) nodig, evenals beter zicht op de doelgroep en versterkte samenwerking tussen gemeenten, zorg- en opvanginstellingen.

Wat waren de belangrijkste succesfactoren tijdens het project?

Een belangrijke succesfactor was het brede inzicht in ervaringen van diverse betrokkenen, waaronder ervaringsdeskundigen, straatzorgprofessionals, opvangmedewerkers en beleidsmakers. Door de verschillende perspectieven te combineren kregen we beter van de impact. Daarnaast bouwde het project voort op een eerder lopend traject, waardoor zowel de werving van respondenten als de inhoudelijke uitvoering efficiënt en doelgericht konden worden ingericht.

PANDEMIE VERGROOT GEZONDHEIDSRISICO'S EN SOCIALE KWETSBAARHEID ONDER DAKLOZE MENSEN

De COVID-19-pandemie heeft op de lange termijn geleid tot een verslechtering van de mentale gezondheid onder dakloze mensen, met name door toegenomen gevoelens van wantrouwen, eenzaamheid en psychische klachten. Tegelijkertijd zijn sociale determinanten van gezondheid, zoals stabiele huisvesting, toegang tot zorg en sociale steun, verder onder druk komen te staan. Tijdelijke verbeteringen, zoals het gebruik van individuele kamers, droegen bij aan rust en stabiliteit, maar werden grotendeels weer afgebouwd na de crisis. De verminderde opvangcapaciteit, beperkte dagopvang en digitale barrières belemmerden de toegang tot basisvoorzieningen. Hierdoor nam de structurele kwetsbaarheid van deze groep toe.

Ondanks de geleerde lessen ontbreekt in de meeste gemeenten en opvanglocaties specifieke voorbereiding op toekomstige pandemieën. Slechts een beperkt aantal opvang en zorg organisaties beschikt over concrete plannen of aangepaste protocollen. Structurele verbeteringen in opvang, zorgtoegang en samenwerking zijn noodzakelijk om de weerbaarheid van dakloze mensen bij toekomstige gezondheids crises te vergroten.

Meer informatie vindt u op de [projectpagina](#)

www.zonmw.nl

MET KENNIS WERKEN AAN EEN GOEDE GEZONDHEID VOOR IEDEREEN

ZonMw Laan van Nieuw Oost-
Indië 334 2593 CE Den Haag
Telefoon 070 349 51 11
info@zonmw.nl

Heeft u vragen na het lezen?
Neem dan contact met ons op
via COVID19@zonmw.nl.